

3

שכנים

1. אילו קשרים היו ליהודים עם שכניהם?
2. כיצד הגיבו השכנים לפגיעה ביהודים ולרציחתם?
3. מה היו המוטיבציות השונות להתנהגויות השונות של השכנים?

הערכה הופקה בתמיכתה הנדיבה של קרן "ג'נסיס"

פליקס סורין נולד בשנת 1932 בעיר מוגילב שבבלארוס.

עם פלישת גרמניה לברית המועצות בקיץ 1941 ניסתה משפחת סורין להימלט מזרחה. בניסיון הבריחה נותר פליקס בן התשע לבדו בשטח שכבשו הגרמנים. בנדודיו הגיע לגטו מינסק, ולאחר שהות קצרה נמלט ממנו. פליקס הקפיד שלא לספר לאיש על יהדותו ועל היות אביו קומוניסט. הוא נתפס ונשלח לבית יתומים כללי כילד לא יהודי.

עד ששחרר הצבא האדום את האזור בקיץ 1944, התגורר פליקס בבתי יתומים שונים באזור מינסק והסתיר את זהותו היהודית. לאחר סיום המלחמה הצליח במאמצים רבים לאתר את בני משפחתו ולהתאחד עמם. בשנת 1956 התחתן פליקס עם אידה חזן, ונולדו להם שני ילדים. לאחר שסיים את לימודיו בפוליטכניון של אודסה היה מרצה וחוקר במשך שנים רבות. בשנת 1992 עלה לישראל עם בני משפחתו.

פליקס סורין, ניצול שואה.
יליד מוגילב, בלארוס

ברומן "החיים והגורל" שכתב וסילי גרוסמן, מופיע קטע ממכתב המתאר כיצד השתנה יחס השכנים הלא-יהודים לשכניהם היהודים עם הכיבוש הגרמני:

"זיטיה, אני בטוחה שמכתבי יגיע אליך, אף על פי שאני מעבר לקו החזית, מאחורי התיל הדוקרני המקיף את הגטו היהודי. את תשובתך לא אקבל לעולם, כי לא אהיה עוד. רוצה אני שתדע על ימי האחרונים; עם המחשבה הזאת יקל עלי להסתלק מן החיים... לפנות בקר נרדמתי, ובהתעוררי ירדה עלי תוגה (עצבות) נוראה. הייתי בחדרי ובמיטתי, אבל תחושתי הייתה, שאני בנכר, אבודה, בודדה. באותו בוקר הזכירו לי מה ששכחתי בשנות השלטון הסובייטי - שאני יהודייה. הגרמנים עברו במשאית ברחוב וצעקו: "Juden kaputt!". אחר כך הזכירו לי את הדבר אחדים מהשכנים. אשת החצרן עמדה מתחת לחלון ואמרה לשכנה: "תודה לאל, הקץ לז"דים!". מאין זה? בנה נשוי ליהודייה והיא עצמה נסעה אל הבן להתארח, וסחה (סיפרה) לי על נכדיה.

שכנתי - אלמנה, ולה בת בגיל שש אלינושקה, בעלת עיניים כחולות, נפלאות. אני סבורה שכתבתי לך עליה. ובכן, השכנה נכנסה אלי ואמרת: "אנה סמיונובה, אבקש אותך לסלק את חפציך עד הערב, אני עוברת לחדרך". "טוב, אני אעבור אל החדר שלך". "לא, את תעברי לחדרון שמאחורי המטבח".

סירבתי. שם - לא חלון, לא תנור...

...אנשים רבים הפתיעו אותי. ולא החשוכים, הבורים, מרי הנפש בלבד. הנה למשל הפדגוג הזקן, שהוא בן 75, גמלאי, המרבה להתעניין בכך והיה מבקש להעביר דרישות שלום. אמר עליך: "הוא גאוותנו". ובימים ארורים אלה לא בירכני, כשפגש בי, אלא הסב את ראשו. סיפרו לי שבאסיפה במפקדה אמר: "האוויר יותר טהור עתה, אין עוד צחנה של שום". בשביל מה הוא צריך לומר מילים אלה שמכתימות אותו... ובאותה אסיפה, כמה דברי עלילה נאמרו על היהודים... כמובן, ויטנקה, לא כולם הלכו לאסיפה הזאת, רבים סירבו. ראיתי, שכמו בעבר, צועקים שיש להציל את רוסיה מן היהודים, והצועקים מתרפסים לפני הגרמנים; עלובים הם, מלחכים את פנכתם ונכונים למכור את רוסיה בשלושים מארקים גרמניים. ואנשים חשוכים מן הפרוורים, תופסים דירות, נוטלים שמיות, שמלות...

לא עבר זמן רב עד שהודיעו על עקירת האוכלוסייה היהודית והתירו לקחת חמישה עשר קילוגרם חפצים. תלו על קירות הבתים מודעות צהובות: "מוצע בזה לכל הדיירים לעבור לאזור העיר העתיקה, לא יאוחר משש בערב, ב־15 ביולי 1941". אלה שלא יצייתו יירו...

נפרדתי מן הבית, מן הגינה, ישבתי שעה קלה מתחת לעץ, נפרדתי מן השכנים. מה מוזר המבנה הנפשי של אנשים אחדים. שתיים מן השכנות החלו להתווכח בנוכחותי מי תיקח את הכסאות ומי את שולחן הכתיבה, וכאשר עמדתי להיפרד החלו שתיהן לבכות. ביקשתי מהשכנים... שאם תבוא אחרי המלחמה לשאול עלי, יספרו בפרוטרוט - והבטיחו לי..."

מתוך: וסילי גרוסמן, החיים והגורל, הוצאת הקיבוץ המאוחד וספריית הפועלים, התשמ"ו, עמ' 64-66.

זאכאר טרובאקוב הוא יהודי מהעיר קייב שבאוקראינה. זאכאר נישא לאניה, שלא הייתה יהודייה, ולזוג נולדה ילדה. בעדות שמסר, תיאר כיצד התייחסו אליו מכריו הלא-יהודים, כשגילו כי הוא נשאר בחיים לאחר גל הרצח הראשון בבאבי יאר, וחזר לאשתו:

“... ברוסית אומרים: “אם אתה חי בין זאבים-למד לדבר בלשונם”. לא פעם חשבתי על האמירה הזו כשחייתי בקייב תחת שלטון הכיבוש... הדבר היחיד שהזהרתי את אניה מפניו היה לא לספר לאיש ממכריה שאני נמצא בקייב. שהרי רבים ידעו כי אני יהודי, ודי היה במילה לא זהירה אחת כדי שאגיע לבדיקה במטה הגסטאפו, ושם...

אבל הדבר שממנו חששתי אכן קרה. יום אחד פגשה אניה את חברתה הוותיקה ללה טומסקאיה, והביאה אותה לביתנו. כאשר ראתה אותי, פקחה את עיניה בתמיהה ואמרה: “זיאמה, מדוע אתה מסתתרת פה בקייב, הלא זה מסוכן? לא נותר לי אלא להפציר בה: “אנא, אל תגלי לאף אחד מן המכרים שלנו שראית אותי”. אך ככל הנראה דברי לא השפיעו על האישה הצעירה. היא סיפרה עלי לאמה, בסודי סודות, וזו כתבה עלי כתב הלשנה. כדי שלא יחשדו בה ציוותה האישה הרעה על בתה הצעירה להביא את כתב ההלשנה לגסטפו.

...מישהו הלשין לגסטפו שאני יהודי וקומוניסט, והם הביאו אותי ללשכה מסוימת. החוקר לא חשב הרבה, וציווה עלי להסיר את בגדי. הורדתי מיד את המכנסיים. “הורד גם את התחתונים”, ציווה החוקר.

התחלתי להסירם באיטיות. הדבר לא מצא חן בעיני מי שהביא אותי ללשכה, והוא היכה אותי במבושיי... לא ידעתי מה לעשות, אבל החוקר העיף מבט אחד על “אוצרי”, ופסק: “על פי הדרכון הטבעי אין הוא יהודי”. וכך, מבלי למצמץ לרגע, הוא דיווח לבן במקום שחור. הייתה זו התפתחות לא צפויה. כשהתלבשתי הסתרתי את שמחתי וחשבתי לעצמי: “יש גם אנשי גסטפו שמרחמים על יהודים”...

איש הגסטפו והמתורגמן הלכו לשאול גרמני מבוגר דובר רוסית, מדוע עצרו אותי, שהרי אינני אשם בדבר ואני אפילו פעיל בוועדת הנהלת הבית ואף בודק את הדירות בלילה. “כנראה מישהו הלשין עלי”, הבעתי את סברתי. לבסוף אמר הגרמני: “אתם מלשינים זה על זה, ואנחנו צריכים אחר כך לאכול את הדייסה”. אזרתי אומץ, ואמרתי שאני יכול לנחש מי עשה זאת. דיברנו כך וכך, עד שהתברר לי שמדובר באמא של ללה, רק היא הייתה מסוגלת לעשות את העוולה הזאת.”

מתוך: זאכאר טרובאקוב, הסוד של באבי יאר, יד ושם, 2003, עמ' 42-48.

ארליך אלינגר היה קצין במשטרת הביטחון הגרמנית. במשפטים שנערכו לאחר המלחמה לפושעיה, מסר דברים אלה:

"...היו עדיין יהודים רבים שחיו במסתור במחוז קייב. המוני הלשנות [שגילו את מקומם] של היהודים המסתתרים על ידי האוכלוסייה האוקראינית שבעויינות רצו להיפטר מהיהודים הגיעו למשרד מפקד משטרת הביטחון [של קייב]. מספר ההלשנות היה כה גדול שהמשרד לא יכול היה לטפל בכולן בשל חוסר כוח אדם."

מתוך ארכיון יד ושם YVA TR.10/39

מתוך יומן שכתב העיתונאי קזימיר סקוביץ' מהכפר פונאר, ליטא, בקיץ 1941 לאחר הכיבוש הגרמני:

"יום שישי, 11 ביולי מזג האוויר די יפה היום. עננים לבנים בשמיים רוח קלה ודי חמים בחוץ. מכיוון היער נשמעו יריות. כנראה שהצבא מתאמן, שכן יש ביער בסיס בדרך לנובוסילוקי. היריות החלו בשעה ארבע אחה"צ, ונמשכו כשעתיים. אחר כך התברר שהוליכו יהודים אל היער וירו בהם. זהו היום הראשון של ההוצאות להורג.

ההרגשה רעה. הירי נמשך עד שמונה בערב... לא צרורות. נראה שהיו כמאתיים אנשים. בדרך לבסיס ניצב משמר ליטאי שבדק את כל העוברים ושבים.

החל מה־14 ביולי מפשיטים את היהודים מכל הבגדים, גם המכנסיים. כתוצאה מזה, החל מסחר משגשג של בגדים בשוק...

1 ו־2 באוגוסט: בשביל הגרמנים 300 יהודים זה 300 אויבי האנושות, בשביל הליטאים 300 יהודים זה 300 זוגות נעליים, חליפות ובגדים.

16 באוגוסט קבוצה של 200 איש הגיעה לפונאר ביניהם אישה שלבשה שמלה כחולה עם נקודות לבנות. בגיל העמידה, מאוד רזה. האישה הראשונה שהגיעה מווילנה. היו הרבה ילדים בני 12-15 וזקנים. את הזקנים היה צריך לסחוב בידיים כי לא היו עגלות."

מתוך: Kazimierz Sakowicz, *Ponary Diary: a bystander's account of a mass murder*, Yale University Press, 2005.

באוקטובר 1941, בזמן הכיבוש הגרמני באוקראינה, פרסם העיתון "Ukrainskoe slovo" ("המילה האוקראינית") את המאמר הבא:

"היהודונים שעדיין נותרו בקייב מעמידים פנים שהם בני קבוצות אתניות אחרות: יוונים, ארמנים, אוקראינים, רוסים; הם משלמים מאות אלפי רובלים בשביל המסמכים המתאימים. אך לאוקראינה יש פטריוטים אמתיים רבים, אשר חולמים לטהר את חייהם, את כפריהם, היערות העבים והערים היפהפיות מהר ככל האפשר מפרטיזנים, מיהודים מסיתים ומקומיסרים אדומים. פטריוטים אלו מגיעים מדי יום לבית הקטן בשדרות שבצ'נקו (מושב של הגסטפו) ומוסרים מידע על האיובים."
מתוך: האנציקלופדיה היהודית האלקטרונית ברוסית.

סיפורה של דינה ווסרמן־פרוניצ'בה, שניצלה מן הטבח בבאבי יאר

דינה שרדה מהטבח בבאבי יאר בספטמבר 1941, ולאחר מכן חיה בזהות בדויה בשם נדז'יידה סביצ'בה (Nadezhda Savicheva). בעבודה פגשה **נטליה מולצ'נובה־גרינבה** (Natalya Molchanova-Grineva) ועברה להתגורר איתה בדירת חדר. השתיים התקרבו, ודינה חשה כי היא יכולה לשתף את חברתה בזהותה האמתית ובעובדה כי יש לה שני ילדים, ולדימיר ולידיה, והיא חוששת לגורלם מכיוון שנותרו עם אביהם הרוסי.

דינה ביקשה מנטליה לבדוק מה שלום ילדיה. מהביקור אצל הילדים חזרה נטליה עם ולדימיר בן השנתיים. אביו מסר אותו כי חשש שבקרוב ייאסר, ואת לידיה מסר למשפחה אחרת. ואכן הגסטפו אסר את בעלה של דינה והוא נרצח. שתי הנשים שמרו על ולדימיר, אך דינה נאלצה לברוח מכיוון שזהותה היהודית נחשפה. נטליה המשיכה לטפל בוולדימיר אך לא הייתה שלמה עם כך מכיוון שנאלצה לנעול אותו בדירה במשך שעות היום, כאשר עבדה. היא מסרה את ולדימיר לבית יתומים בזהות בדויה והמשיכה לבקר אותו בבית היתומים. לאחר השחרור סייעה נטליה לדינה להחזיר אליה את ילדיה. נטליה נפטרה בגיל שישים ושש בקייב. ביולי 2003 הכיר בה יד ושם כחסידת אומות העולם.

מתוך: מאגר חסידי אומות העולם, יד ושם.

דינה ווסרמן־פרוניצ'בה,
ניצולת שואה. ילידת קייב,
אוקראינה

הודעת השלטון הגרמני על הוצאות להורג בלבוב, אוקטובר 1943

"הודעה!

בשל עבירה לפי סעיף 1. 2. להנחיות למאבק בניסיונות פגיעה בסדר הגרמני לשיקום בגנרל-גוברנמן מתאריך 2/10/1943 (ידיעון ההנחיות במרחב הג'ג 2/10/1943), נידונו לעונש מוות על ידי בית המשפט של משטרת הביטחון של מחוז גליציה:

1. פבלו קוזיטיס ממלני בעוון השתתפותו בארגונים אסורים.
2. מיכאלו קירבן ממלני בעוון השתתפותו בארגונים אסורים.
3. מיכל טרושקובסקי מדניליץ' בעוון חברות בארגונים אסורים.
4. ולדימיר בויקו מקולוקולין בעוון השתתפותו בארגונים אסורים.
5. מריה קרושקובסקה לבית בובייקובה מלבוב **על מתן מסתור ליהודים.**
6. מיכל פיאסטון מלבוב **על מתן מסתור ליהודים.**
7. קז'מיז' סקומפסקי מלבוב **על השתתפות במתן מסתור ליהודים.**
8. דז'יסלב קובלצ'יק מלבוב **על מתן מסתור ליהודים** והשתתפותו בארגונים אסורים.
9. נגורני יאן מקורצ'ב באשמת אחזקה בלתי חוקית של נשק.
10. שוש נסטיה לבית דיאצ'נקו מרודנטס **על מתן מסתור ליהודים.**
11. בְּקָר גז'גוז' מלבוב על תמיכה בחבורת עבריינים והתנגדות לשלטון.
12. איז'ק יוליה מלבוב **על מתן מסתור ליהודים.**
13. גלינה סלדובסקה לבית קלימנבסקה מלבוב **על מתן מסתור ליהודים.**
14. ויקטוריה מלבסקה לבית וילצ'ינסקי מלבוב **על מתן מסתור ליהודים.**
15. ברוניסלב יוזפק מלבוב **על מתן מסתור ליהודים.**
16. ומריה יוזפק לבית סלוביץ' מלבוב **על מתן מסתור ליהודים.**

מתוך: ז'אנה קוובא, האנושות בתהום הגיהנום, ההתנהגות של האוכלוסייה המקומית במזרח גליציה בשנות "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית", מהדורה שנייה, מתוקנת ומורחבת, קייב, 2000.

הצלת ילדי משפחת גולדברג בידי משפחת טאשצ'יאן פראן, גריגורי, אסמיק וטיגראן

הילדים אנטולי וריטה גולדברג נולדו וגרו בסימפרופול שבחצי האי קרים בברית המועצות. הם חיו במשפחה מעורבת: אביהם דוד גולדברג היה יהודי, ואמם יבגניה הייתה רוסייה. עם פרוץ המלחמה גויס האב לצבא האדום וכשנכבש האיזור העתיקו האם והילדים את מקום מגוריהם אל בית משפחת האם. כשנודע להם על רצח יהודי העיר דרשה משפחתה של יבגניה להעביר את הילדים למקום אחר כדי לא לסכן את יתר בני המשפחה הלא יהודים. פראן טאשצ'יאן, מכרתה הארמנית של האם, הציעה לעזור לה בהסתרת הילדים.

כך תיאר בנה של פראן את מניעי ההצלה:

"אמי בעצמה שרדה את הג'נוסייד שנעשה על ידי הטורקים לארמנים ב-1915 בטורקיה. היא אבדה את כל משפחתה, את בעלה ואת שני ילדיה. היא ניצלה בנס ועברה להתגורר בקרים. שם היא הכירה את אבי גריגורי ונישאה לו. אמי ידעה מה זה לאבד ילדים, ידעה מהו ג'נוסייד. היה לה לב של אמא והיא הציעה ליבגניה להביא את ילדיה אלינו הביתה. המעשה נעשה בסודיות מכל השכנים והמכרים. היה לנו בית פרטי, השער תמיד היה נעול וכלב שמירה בחוץ. אף אחד לא יכול היה להיכנס ללא ידיעת בעלי הבית."

אחרי המלחמה שמרו המצילים והניצולים על קשר מתמיד אף על פי שבני משפחת טאשצ'יאן, כמו כל האוכלוסייה הארמנית של קרים, הוגלו לסיביר.

מתוך: מאגר חסידי אומות העולם, יד ושם.

מפגש של משפחות המצילים והניצולים, לאחר המלחמה